

Ázsia romvárosainak feltárója

Emlékezés a százötven éve született Stein Aurélna

Legnagyobb orientalistáink, Körösi Csoma Sándortól Vámbéry Árminon, Ligeti Lajoson és másokon át Germanus Gyuláig, kutatásaikat mindvégig magyar állampolgárként végezték. Ám a hazánk földjén született keletkutatók közül az egész világon legjobban ismeretek egyikének, Stein Aurélnak ez nem adatott meg. Noha élete utolsó pillanatáig magyarnak vallotta magát, s rendkívül értékes magánkönyvtárát végrendeletileg a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta, amelynek 1897-től kültagja volt, tudományos eredményeinek javarészt angol állampolgárként érte el. S ha már a hazai tudomány e legfelső fórumát említettük, szinte kínálja magát egy érdekesség. Stein Aurél Pesten, a mai Akadémia és Arany János utca sarkán, az MTA épületétől talán száz méterre állt házban látta meg a napvilágot 150 évvel ezelőtt, 1862. november 26-án. Itt állt a szülőház, amit már réges-régen lebontottak. Helyén az Egészségügyi Minisztérium (jelenleg Emberi Erőforrás Minisztériuma) modern, üveg-vasbeton épülete magasodik, amelynek Arany János utcai falán emléktábla hirdeti Stein Aurél emlékét.

Mivel szülei, Stein Náthán és Hirschler Anna korán elhunytak, az árva fiú taníttatásáról a nála csaknem két évtizeddel idősebb Ernő bátyja és anyai nagybátyja, Hirschler Ignác, a neves szemészprofesszor gondoskodtak. Alig múlt tízéves, amikor 1873-ban a drezdai Kreutz Schuléba került, ahol a németen kívül angolul és franciául is megtanult, s itt ébredt fel érdeklődése a földrajz és a történelem kutatása iránt. A középiskola két felső osztályát már Budapesten, a fásori evangélikus főgimnáziumban végezte, ahol 1879-ben érettségizett. Az, hogy az átlagosnál sokkal többre hivatott, már ekkor látható volt, mert az ifjú diák gyakran látogatta az MTA könyvtárát, és már ebben az időben megkezdte a szanszkrit nyelv elsajátítását.

Következett az egyetem. Két szemesztert Bécsben hallgatott, a harmadikat Lipcsében, ám az indiai és perzsa nyelvek legrégebbi irodalmi értékei iránti érdeklődése hamarosan Tübingenbe vitte, ahol bölcsészdoktorátusát is megszerezte. A kiváló adottságokkal rendelkező és a tudományos ismereteket nagy elszántsággal megszerző ifjút Trefort Ágoston kultuszminiszter állami ösztöndíjhoz juttatta, s 1884-85-ben így már Cambridge, Oxford és London voltak az operzsa tanulmányainak színhelyei. Hazatérve Budapestre, a Ludovika Akadémián 1885-86-ban sajátította el a későbbiekben számára oly nagy jelentőséggel bíró kartográfiai és tereptani ismereteket. Körülményeinek szerencsés alakulása azonban mindezzel még korántsem ért véget. Egyetemi éveit több vakációt is az Alpokban tölthetett, ideális környezetben szerezve meg azokat a gyakorlati hegymászó tapasztalatokat, amelyeknek kiváló hasznát vette ázsiai éveit alatt.

Stein Aurél első orientalista előadását huszonnégy éves korában, 1886-ban a bécsi, VII. Nemzetközi Orientalisztikai Kongresszuson tartotta. Itthon azonban képtelen volt az érdeklődésének és képzettségének megfelelő álláshoz jutni, így kényszerűségből ismét Angliába ment. Kutatómunkáját ettől kezdve Lon-

Stein Aurél portréja. Calcutta, 1890-es évek

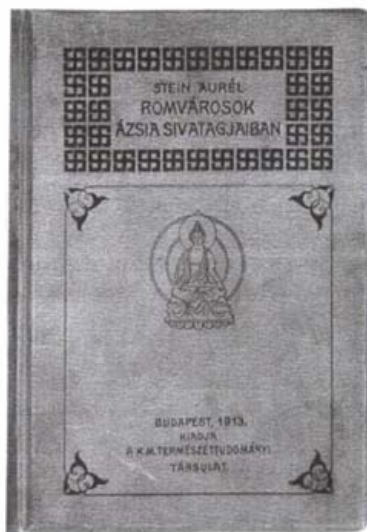
Emléktábla szülőháza helyén (Polgárdy Géza felvétele)

Első ázsiai expedícióján

ba, éspedig lord Curzon indiai alkirály támogatásával. A korábban Sven Hedin, a híres svéd utazó által felfedezett Khotan környéki romvárosokba kalandos körülmények és sok megpróbáltatás közepette, égbenyúló hegláncokat és veszedelmes hágókat leküzdve jutott el. De érdemes volt, mert nem csupán régészeti kutatásokat végzett itt, de több, eddig ismeretlen romterületet tárt fel. Kasgarba, a kínai Turkesztán fővárosába érve tevekaravánhoz csatlakozott, s így jutott el a Takla-Makán sivatagi oázisokba. Eközben nagymennyiségű fára és bőrre írt ősi indiai kéziratot talált, amelyeket a száraz homok szinte tökéletesen konzervált. Expedíciójának eredményeit 1908-ban *Homokba temetett városok* címmel magyarul is megjelentette.

Második expedíciójáról, amely a Tarim-medencét és Kuntunt tüzte ki céljául 1906–1909 között, a következőket írta „*Utazásom nemcsak messze földre vezetett, hanem régmúlt időkbe is. Valósággal stilszerű tehát, hogy azokban a völgyekben kezdjük meg vándorlásunkat, amelyekben több mint két ezredéve Nagy Sándor seregei jártak.*” Átkelve a Pamír-hegységen, viszontagságos út után érkezett meg Lozlanba, a kínai romvárosba. Majd délnek fordulva Mirán romjainak átkutatása következett, s a Lop-sivatagon átkelve érkezett meg egy elfeledett kínai határfalhoz, amelyet egykor a hunok ellen emeltek.

donban, a British Museum munkatársaként folytatta. Majd a következő évben – többek között két jeles támogatójának köszönhetően – útnak indulhatott álmai földjére, Ázsiába. (E támogatók Sir Henry Rawlinson, a British Museum kurátora, és Szineszi Márk, a keleti nyelvek cambridge-i professzora voltak.) 1887. decemberben szállt partra Bombayben. Indiai tartózkodása azonban nem nyúlt hosszúra, ugyanis februárban kinevezték a lahorei Punjab University szanszkrit nyelv és irodalom rendes tanárává, majd keleti kollégiumának vezetőjévé. Stein Aurél tehát ettől az évtől az angol kormány szolgálatába lépett. Az 1888–1896 között Kasmírban tett utazásai során e föld régészeti emlékeit, történeti földrajzát és folklóráját tanulmányozta. Majd 1894-ben megjelent első nagyobb tudományos műve, a *Királyok Könyve*, 1897-ben pedig Budapesten megtartotta akadémiai székfoglalóját *A fehér hunok és rokon törzsek indiai szereplése* címmel. Ebben az időben történt, hogy Anglia gyarmati csapatokat küldött az addig elzárt Bunerba, Stein Aurél pedig – kihasználva a kínáló alkalmat – expedíciót szervezett erre a területre.

Első expedíciójára 1900-ban indult el Belső Ázsiába. A korábban Sven Hedin, a híres svéd utazó által felfedezett Khotan környéki romvárosokba kalandos körülmények és sok megpróbáltatás közepette, égbenyúló hegláncokat és veszedelmes hágókat leküzdve jutott el. De érdemes volt, mert nem csupán régészeti kutatásokat végzett itt, de több, eddig ismeretlen romterületet tárt fel. Kasgarba, a kínai Turkesztán fővárosába érve tevekaravánhoz csatlakozott, s így jutott el a Takla-Makán sivatagi oázisokba. Eközben nagymennyiségű fára és bőrre írt ősi indiai kéziratot talált, amelyeket a száraz homok szinte tökéletesen konzervált. Expedíciójának eredményeit 1908-ban *Homokba temetett városok* címmel magyarul is megjelentette.

Második expedíciójáról, amely a Tarim-medencét és Kuntunt tüzte ki céljául 1906–1909 között, a következőket írta „*Utazásom nemcsak messze földre vezetett, hanem régmúlt időkbe is. Valósággal stilszerű tehát, hogy azokban a völgyekben kezdjük meg vándorlásunkat, amelyekben több mint két ezredéve Nagy Sándor seregei jártak.*” Átkelve a Pamír-hegységen, viszontagságos út után érkezett meg Lozlanba, a kínai romvárosba. Majd délnek fordulva Mirán romjainak átkutatása következett, s a Lop-sivatagon átkelve érkezett meg egy elfeledett kínai határfalhoz, amelyet egykor a hunok ellen emeltek. Marco Polo nyomán kelet felé haladva, Tunhuangban felkereste az Ezer Buddha templomát, s a korábban itt járt Lóczy Lajos híradása alapján feltárta az itteni barlangszentélyeket. Kutatásai nyomán több ezer ősi kézirat került elő, melyek részben a londoni British Museumba, részben az indiai Nemzeti Múzeumba kerültek. E második expedíciójának eredménye volt még, hogy sikerült azonosítania az ókori selyemút egy szakaszát, s megtalálta a Khotant Ladakkal összekötő egykori karavánút nyomait.

Kasmírba való visszaérkezése során, a Jangi-daván-gleccseren lábujjai lefagytak. Hetekig tartó szenvedés után érkezett meg Leh-be, ahol egy misszionárius „orvos” jobb lábának minden ujját amputálva szabadította meg kínjaitól. E harminc hónapon át tartó második expedícióján gyalog, lóháton, tevé és jakháton összesen több mint tizenhatezer kilométert tett meg. Tudományos eredményeiért a Brit Földrajzi Társaság nagy aranyérmével tüntette ki, az angol király pedig 1912-ben lovaggá ütötte. A most már Sir Aurel Stein ezen útjáról készült könyvét *Romvárosok Ázsia sivatagjaiban* címmel 1913-ban jelentette meg magyarul a Magyar Földrajzi

Társaság, Stein Aurél, az „Ázsia halott szívét” ismét megdobogtató hazánkfia, az eredményes kutatóútjai nyomán ekkor már nemzetközi híru tudós, bármely távoli országokban járt is, levelezés révén kapcsolatot tartott hivatása legkiválóbbjaival. Így a Körösi Csoma Sándor életét és munkásságát kutató, emigrációba kényszerült egykori szabadságharcossal, dr. Duka Tivadarral (1825–1908), az angol királyi bengáli hadsereg törzsvorosaival is. Idézzünk Duka egyik Stein Aurélnak írott leveléből, mely ékesen szemlélteti utóbbi megbecsültségét: „Te más korban születél, mint én, Aurél, a te nemzedéked számára a szabadságharc, amit én megéltem, végigharcoltam Görgey mellett, már csak hagyomány, papírra rögzített, szobrokba faragott történelem. Mégis azt érzem leveleiből, amelyeket a belső-ázsiai táborhelyeidekről írtál, hogy benned is ég az a láng, amely bennünket hevített. Adni valamit a világnak, ami új, ami jelentős – és ami előreviszi Magyarország ügyét is.”

Harmadik ázsiai útja 1913–16 között szintén a Tarim medencébe vezetett, s ekkor összesen huszonötezer mérföldet kellett leküzdenie. Eközben feltérképezte a Turfani mélyföldet, Murtukban pedig buddhista szentélyt és sírkamrákat tárt fel. A Kancsou folyó forrásvidékén járva lova levette a hátáról, így aztán heteken keresztül hordágyra kényszerülve irányította az expedíció munkáját. Majd Szamarkandon át Perzsiába ment, s megkezdte az ókori parthus-limes feltárását. E harmadik expedíciója történetét magyarul 1923-ban, *Indiából Kínába. Harmadik utam Belső-Ázsiába 1913–1916* című könyvében tette közzé.

Az első világháborút követően 1926-ban és a következő években több kisebb expedíciót is vezetett, tisztázva a híres makedón uralkodó, Nagy Sándor indiai hadjáratának útvonalát és főbb állomásait. (1926-ban a Szvát folyó környékén topográfiai felvételeket készített, Arrianosz, Nagy Sándor történetírójának adatai alapján, s tisztázta az egykori legendás Aornosz helyét is.) Eredményeit minderről a magyarul *Nagy Sándor nyomában* címmel, 1931-ben megjelent könyvében tette közzé. Expedícióira mindeközben úgy került sor, hogy 1888-tól angol állami szolgálatban állt. 1899-től Kalkuttában igazgató, 1901-től tanügyi és régészeti felügyelő, 1910-től az indiai régészeti főfelügyelőség vezetője volt, mígnem 1929-ben nyugdíjazták.

Negyedik, a kínai kormány hozzájárulásával tervezett hosszabb expedíciója Kína belső vidékei felé irányult volna, ám „felelőtlen elemek okatlan féltékenykedése” miatt nem sok eredménnyel járt. Említést érdemel még, hogy 1932–33-ban Fábri Károly Lajos indiológussal a Perzsa-öböl környékén, majd 1933–36 között ismét Perzsiában kutatott. Több rommezőt tárt fel Siráz, Khuzisztán, Lurisztán, Kirmansáh környékén. Az ekkor már idős tudós és utazó 1940-ben Pandzsábban, 1943-ban Délkelet-Beludzsisztánban végezte kutatásait.

Életének 81. évében járt, amikor még mindig újabb és újabb utakon törte a fejét. Többek között Afganisztán bejárását tervezte, hogy felkutathassa az ősi perzsa vallás keletkezésének színhelyét. Már úgy tűnt, hogy terve megvalósul. 1943. október 19-én megérkezett Kabulba. Néhány nappal később, 24-én azonban rosszul lett, október 26-án pedig elhunyt. Kívánságának megfelelően itt, a kabuli keresztény temetőben, anglikán pap vezette szertartás során helyezték örök nyugalomra. Sírja ma is itt található. Néhány évvel ezelőtt két magyar Stein Aurél tisztelő kereste fel kabuli sírját, és az azt fedő kőlapon az alábbi magyar szövegű emléktáblát helyezték el: „Magyarország felnevelte, Anglia taníttatta, Afganisztán befogadta. A nagy magyar Kelet-kutató halálának 60. évfordulóján főhajtással. Bodolai László, Dávid László, 2003. augusztus.”

Stein Aurél, a valaha élt legkiválóbb Kelet-kutatók egyike méltán megérdemli az utókor tiszteletét. S mivel e megemlékezés elején említést tettünk végrendeletéről, most, befejezőként idézzünk is belőle: „Minden könyvemet a Magyar Tudományos Akadémiának adom, hogy csatolja azokat könyvtárához, mint jelét hálás megemlékezésemnek a segítségért, melyet onnan kaptam, mint diák, – és a buzdításért, amelyet nekem, mint tagjának, az Akadémia nyújtott.”

Elmondható, hogy nem csupán a távoli, és „mesés” Keletet-kutató tudósként, de emberi nagysága által is kimagaslott...

Sírja Kabulban

Polgárdy Géza